

133502

Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra“.

Anul al 25-lea.

Nr. 219

1935.

Povestiri istorice

— Din trecutul românesc al Clujului —

de
BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ion Filimon

Publicație periodică a „Asociațiunii“.

Editura Asociațiunii „Astra“, Sibliu, Strada Șaguna 6.
Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană“, s. a., Sibliu.

Prețul 5 Lei.

**„Asociațiunea pentru literatura română
și cultura poporului român“, „ASTRA“.**

Intemeiată în 1861.

**PREȘEDINTE DE ONOARE:
M. S. Regele CAROL II.**

**Președinte activ:
Dr. Iuliu Moldovan.**

**Vice-președinte:
Dr. Gh. Moga.**

**Vice-președinte:
Dr. Gh. Preda.**

**Comitetul central al „Asociațiunii“ numără 50 de
frunțiși din toate păturile societății românești.**

**E datoria fiecărui bun
român să sprijinească „Aso-
ciațiunea“, cefind publicațiile
ei și înscriindu-se de membru.**

Taxele de membru sunt următoarele:

Membru fondator al Casei Naționale, odată pentru totdeauna	Lei 5000—
Membru fondator al „Asociațiunei“, odată pentru totdeauna	„ 1000—
Membru pe viață al „Asociațiunei“, odată pentru totdeauna	„ 500—
Membru activ al „Asociațiunei“, anual	„ 50—
Membru ajut. al „Asociațiunei“, anual	„ 10—

651524

Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra“.

Anul al 25-lea.

Nr. 219

1935.

Povestiri istorice

— Din trecutul românesc al Clujului —

de
BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ion Filimon

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201504417

Publicație periodică a „Asociațiunii“.

**Editura Asociațiunii „Astra“, Sibiu, Strada Șaguna 8.
Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Trătană“, s. a., Sibiu.**

Prețul 5 Lei.

Arderea pe rug a lui Baba Novac.

O întâmplare feroasă din trecutul Clujului.

Momentele prin cari se leagă istoria Clujului, în veacurile trecute, de viața neamului nostru nu sunt prea numeroase. Cauza e pentrucă, deși acest oraș este așezat într'un ținut curat românesc, el a fost străin de noi, dela înființarea lui și până aproape de zilele noastre. Românii n'au fost lăsați să pătrundă, ca cetățeni, între zidurile vechiului Cluj, veacuri de-arândul. Iar când acest oraș devenia capitala politică a Ardealului, prin faptul că unii domnitori ai țării și-l alegeau de reședință sau pentrucă aici se întrunea dieta țării, el nu era nici atunci decât orașul celor trei națiuni privilegiate și minoritate ale Ardealului: Ungurii, Sașii și Săcuii, căci Românii băștinași și majoritari n'aveau nici un

drept politic în propria lor țară. Lucrurile au început să se schimbe numai în cursul veacului trecut.

Momentele acestea puține, prin cari se leagă istoria Clujului vechiu de trecutul nostru, sunt toate niște întâmplări dureroase ale istoriei noastre. Una dintre acestea, între toate poate cea mai feroasă, vrem să o povestim acum și anume arderea pe rug a lui Baba Novac, cel mai viteaz dintre generalii lui Mihai Diteazul, domnitorul român, care a stăpânit câțva timp toate trei țările române: Muntenia, Ardealul și Moldova. Fapta aceasta barbară s'a petrecut în ziua de 5 Februarie 1601, în piața Clujului.

Haiduceul Baba Novac.

Viața acestui iscusit conducător de oaste o cunoaștem, în cea mai mare parte a ei, numai din legende. Când a intrat în slujba viteazului Domn al Țării Românești, pe care l-am amintit, era bătrân și avea un nume cunoscut aproape în întreagă Peninsula Balcanică. Lucrul acesta l-a arătat mai întâi, se pare, învățatul român Barbu Petriceicu Hașdău, într'un articol publicat în mai multe

numere din ziarul său *Românul*,*) pe care-l vom întrebuința la compunerea acestei povestiri.

Sârb de origină și născut din stratul de jos al poporului, Baba Novac a fost unul din cei mai faimoși haiduci ai Peninsulei Balcanice. A trăit viața codrilor timp de o jumătate de veac, ușurând pe cei prea bogați de povara bogățiilor, ca să poată apoi ajuta pe cei săraci și oropsiți, cum au făcut toți haiducii și oprind de multe ori pe oameni stăpânirii — care era turcească în vremurile acelea — dela jefuirea puștinului bun ce-l aveau cei mulți și nevoiași. Așa îl arată baladele populare sârbești și bulgărești, cari îi cântă vitejia și curajul.

Numeroase trebuie să fi fost isprăvile lui și mare faima pe care aceste isprăvi i-au creiat-o, deoarece el este un erou bine cunoscut și baladelor populare românești. De nu cumva va fi avut prilejul, la bătrânețe, să-și facă meseria de haiduc și pe pământul românesc.

*) Titlul articolului este: *Bătrânul Baba Novac. O schiță din istoria Serbiei și a României și s'a tipărit în Nrele din 29, 31 Martie, 1—4, 6—7, 8—10, 14 și 16 Aprilie 1888 ale ziarului.*

Dacă a fost sau nu haiduc și în Țara Românească, patria ce și-a ales-o la sfârșitul vieții, după o viață întreagă de haiducie în țara lui de baștină, e greu de arătat. Poate că la anii bătrâneții și-a atârnat arma în cuiu, ca să se odihnească, iar el s'a așezat pe o viață mai tihnită, având dreptul la aceasta și având și puțința. Una din baladele noastre populare culese și tipărite de poetul Vasile Alecsandri ne vorbește de o masă mare dată de Baba Novac în grădina casei sale :

*La grădina, la cerdac
Lui Hagi Baba Novac,
Care poartă comanac,
Lungă masă e întinsă
Și de oaspeți mulți cuprinsă.
Dar la masă cine șede?
Pe 'mprejur cine se vede?
Șede bătrânul Novac
Ce trăește-acum de-un veac,
Cu cincizeci de finișori,
Tinerei, mândri bujori,
Și cincizeci de finișoare,
Tinerele garofioare.
Toți cu bine petrecea,
Pe Novac îl fericea ..*

Bătrânul Baba Novac s'a putut lăsa de haiducie și pentrucă avea un fiu atât de vrednic ca Gruta — acel Gruta lui Novac cunoscut tot din legende și balade — care n'a fost cu nimic mai prejos decât tatăl său. Într'adevăr, atât baladele sârbo-bulgăre, cât și cele românești îl arată pe Gruta ca fiu al lui Baba Novac. Și tot baladele ne spun că haiducul Baba Novac este una și aceeași persoană cu generalul lui Mihai Viteazul, care poartă același nume. Căci iată cum începe o altă baladă din colecția lui Alecsandri :

*Fost-a, iucică, un Novac,
Un Novac, Baba Novac,
Un viteaz de-ai lui Mihai
Ce săria pe șapte cai
De striga Craiova vai!
El un fecioraș avea
Și tot astfel îi zicea:
Fecioraș, Gruiuțul meu,
Ascultă de ce-ți zic eu!
Să nu cazi la vre-un loc rău,
La loc rău și mult departe,
In neagra străinătate...*

Cele ce se spun în baladele populare n'or fi toate adevărate, dar nici pe dea'ntregul

Mihai, ca și cronicarul ungar Szamosközy, îi laudă mult vitejia, spunând că era „om, deși bătrân, dar cu mare forță și curaj și cu o deosebită experiență“. Retrăgându-se după această înfrângere în Țara Românească, Mihai a avut lângă sine neîncetat pe Baba Novac, care s'a luptat lângă Râșnov și s'a luptat la Năieni.

Oastea lui era formată în mare parte din haiduci, înarmați uneori cu sulii sau cu alte arme meșteșugite, dar mai ales cu străvechile *măciuci*, pe cari istoricii unguri de mai târziu se căznesc mult să le amintească, în istoriile lor latinești, fără a ști cum să le serie.

Această oaste era formată numai în parte din soldați români. Istoria vorbește mai ales de „Sârbii lui Baba Novac“, conaționali bucuroși să se lupte sub comanda unui general atât de vestit. Nici cu totul sârbească nu putea fi însă această oștire, căci îl vom vedea mai târziu pe bătrânul comandant vorbindu-le ostașilor săi despre apărarea patriei și a pământului strămoșesc, iar o asemenea cuvântare, rostită pe pământ românesc, numai de Români putea fi înțeteasă.

Virtuțile lui Baba Novae.

După ce l-au prins, Ungurii, ca să-și îndreptățească sentința de condamnare la moarte, l-au învinuit pe Baba Novae de fel de fel de „crime“ și de „tradări“. Ar crede cineva, cefind aceste învinutri, că cruzimea bătrânului general n'a avut margini, adevărul este însă că ele nu sunt altceva decât principii scornite pentru îndreptățirea feroasei condamnări și a omorului și mai feros, săvârșit prin ardere pe rug.

Baba Novae n'a fost altceva decât un ostaș de frunte, care și-a făcut totdeauna și în orice împrejurare datoria. Și mai cu seamă a fost un credincios al lui Mihai Diteazul, domnul său, pe care a înțeles să-l slujească din toată inima. Credința lui reiese cu deosebire dintr'o împrejurare, pe care Bălcescu, informându-se din istoria italianului Spontoni, ne-o povestește astfel cu peana lui măiastră.

Era după lupta dela Mirăslău:

„Mihai, obosit, plin de grijă și de întristare, cu puținii oameni ce-l însoțeau, lăsând de lături Sibiu, merse la Făgăraș, unde avea în cetate femeia și multe lucruri pre-

țioase ale lui. Aci se apucă să-și adune rămășițele spăimântate ale oștirii sale, cari alergau căutând scăpare în acest loc sigur. Printre acești ostași se arătă și Baba Novac, rănit, cu părul și barba arse, cu fața smolită de pulberea sângeroasă a bătăliei, căci își făcuse cum se cade datorია lui în ziua luptei, îndeplinind totodată și slujba unui căpitan prevăzător și a unui voinic soldat. Înfațișându-se el dinaintea domnului său, îi zise: suspinând și întristat: „Suntem biruiți și înfrânți, doamne, mai mult de împotrivițel nostru noroc, decât de armele dușmanului; și pentruca el să nu rămână cu totul mângăiat prin moartea ta, încalecă-ți calul și mântuește-te, trecând în Țara Românească. Acest loc nu este atât de sigur cât să nu poată fi luat de biruitorul Basta, carele mereu gonește răspânditele rămășițe ale ticăitei noastre oștiri. Și într'adevăr să mă crezi că aș fi voit mai bine să rămân mort printre atâți viteji soldați, uciși în bătălie, decât fugind să mai trăiesc după o pierdere atât de nenorocită și vrednică de lacrimi, de n'aș fi dorit a îngriji încă de siguranța ta și a te sluji până la cel din urmă suspin. Fugi dar

eu ce ai mai scump, căci dușmanii peste puțin vor sosi aici, vor împresura această cetățule și atunci îți va fi peste puțină să scapi. Eu însă voiu rămânea aici, spre a aduna pe nenorociții risipiți și voiu sta până la moarte împotriva dușmanilor noștri.“

Mihai iubea și stima foarte pe bătrânul său general Baba Novac și hotărî a urma povața lui. Deși însă Baba Novac stăruia ca să rămână cu câțiva soldați spre apărarea acelei cetățui și a ține în loc pe dușmani, până să apuce Mihai să scape, voind astfel a și jertfi viața pentru mântuirea stăpânului său, dar Mihai nici într'un chip nu voi să plece fără dânsul. Deci împreună intrară în Țara Bârsei la 23 Septembrie și tăbăriră la Codlea. Aci Mihai întâmpină trupele ce, de pre porunca lui, îi aducea fiul său Petrașcu, din Țara Românească și cele ce-i venise în ajutor din Moldova“.

Cunoscând astfel devotamentul lui Baba Novac, vom înțelege mai bine cât de mult îl prețuia Mihai, precum și furia ce l-a apucat, când a aflat de îngrozitorul lui sfârșit.

Dar sufletul lui Baba Novac mai avea și alte fețe frumoase. Am amintit mai înainte

că, într'o împrejurare, el le-a vorbit ostașilor săi despre datoria de a-și apăra patria și pământul strămoșesc. Frumusețea acestei cuvântări, pe care o găsim tot în istoria italianului Spontoni, este fără seamăn.

Iată cum le-a vorbit bătrânul general voinicilor săi, înainte de lupta din valea dela Năeni :

„Vitejii mei tovarăși! Bătălia, prin care vom izbi pe neașteptate pe dușmanii noștri, cere ca să vă desveliți toată bărbăția și toată virtutea, trebuincioase în orice alt războiu, dar neapărat mai cu seamă acum, pentruca să puteți răscumpăra prin o izbândă strălucită dureroasa pierdere dela Mirăslău. Ziua de azi, dragii mei ostași, este aceea în care nu este numai vorba de a ne arăta voinici, ci încă trebuie să biruim cu orice preț, căci ne luptăm pentru viață, pentru cinste, pentru țara unde suntem născuți, pentru casele unde este leagănul nostru, pentru muierile și copiii noștri, pentru averile noastre, pentru toate cari atârnă acum dela aceste brațe și dela aceste inimi. Ș'apoi norocul este totdeauna cu cei viteji, iar nu cu aceia, cărora le place mai bine rușinoasa

fugă decât cinstita moarte, apărând pe domnul său... Nu vă speriați de mulțimea vrăjmașilor, căci din pilda trecutului și din ispita voastră știți foarte bine că biruința nu este a cetelor mari și împodobite, ci a celor puțini, ageri și viteji. Aduceți-vă numai aminte de câte ori mai anu în Moldova, un pumn de ai voștri fugărea oștirile leșești cele mai numeroase, cari și astăzi sunt tot aceleași, având în capul lor pe aceiași căpitani și pe cari voi negreșit nu puteți a nu-i bate iarăși, dacă vă veți purta cu aceeași vitejie. În sfârșit, nu uitați că slava, zilele și domnia prea iubitului vostru stăpân Mihai Vodă se află acum în mâinile voastre. Înainte dar! Dușmanii nu se așteaptă a fi loviți și nu ne vor putea sta împotriva! Cugetul fiecăruia dintre voi trebuie să fie a trăi cu slavă sau a muri cu cinste!¹⁾

Acesta-i adevăratul Baba Novac, iar nu acela pe care ni-l înfățișează unii istorici unguri, orbiți de patimă! Încă odată își arată el credința și devotamentul față de domnul său, într'un moment de mare strâmtoare, din care cu greu se prevedea o ieșire norocoasă!

¹⁾ Textul românesc l-am luat după traducerea lui Hașdeu, în articolul amintit din ziarul „Românul“.

Prinderea lui Baba Novac.

Intr'adevăr, armata polonă, care a coborât prin Moldova până la gura Teleajenului, în Țara Românească, îl învinge pe Mihai și el nici nu se mai poate reculege în aceste luni de toamnă ale anului 1600. Infrângerea lui Mihai a fost înlesnită, după cum spun cronicarii vremii, și de fuga unora dintre generali săi. Dacă a fost și Baba Novac printre aceștia sau nu, nu se poate arăta cu precizie. Lucrul însă e greu de închipuit.

Despre o tradare a lui Baba Novac vorbesc și unele dovezi unguerești și cele austriace. Este o scrisoare a lui Ștefan Csaky, ambițiosul conducător al nobilimii transilvănene, adresată generalilor lui Mihai Diteazul, prin care aceștia sunt îndemnați să-și părăsească domnul și să treacă de partea împăratului dela Viena. Scrisoarea e adresată în rândul întâi viteazului Baba Novac. Ea începe astfel: „Am înțeles din scrisoarea dvoastră, că voind să-l părăsiți pe Doevodul român, cel cu firea atât de păgânească și voind să veniți aici la noi în tabăra majestății sale împăratului și să serviți creștinătatea, — cași când Români n'ar fi fost cre-

știni — care bună și vrednică de laudă intenție a dvoastră eu dimpreună cu țara (adecă cu Statele ardelene ale celor trei națiuni privilegiate: Unguri, Săcui și Sași) o primim cu bucurie și cu dragoste, siguri fiind dvoastră că nici eu nu voi da uitării serviciul dvoastră, ei d-tale lui Baba Novac și-am și destinat un sat bun, cu țara dimpreună...” Scrisoarea sfârșește cu promisiuni ispășitoare pentru acela, care-l va putea da prins și pe Mihai: „Dacă se poate să-l aduceți și pe Vodă însuși, fie de viu, fie orișicum — nu îndrăzniau să zică *mort*, spune Hașdeu — în mijlocul nostru, oricine îl va da pe mâna noastră, are să fie răsplătit cu un sat bun și îndestulător și cu cinci sute de iobagi.“¹⁾

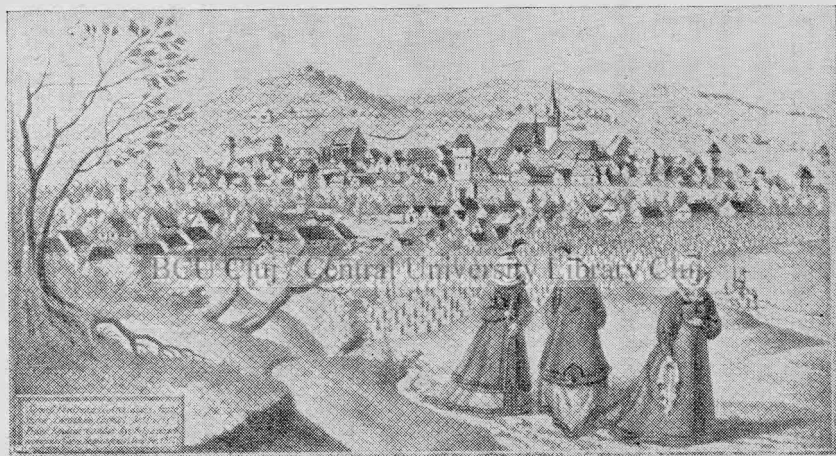
S'ar părea deci că Baba Novac, împreună cu alți generali ai lui Mihai, și-ar fi arătat în scris dorința de a-l părăsi pe Domnul român. Totuși, când ne gândim că scrisoarea aceasta poartă data de 1 Octombrie 1600 și că atunci scrisoarea de tradare a lui Baba Novac ar fi trebuit să fie scrisă în Septem-

¹⁾ Documentele *Hurmuzachi*, vol. IV, partea 1, pag. 149.

vrie, când l-am văzut pe acesta alături de Domnul său, îmbărbătându-l, gata de a-și jertfi viața pentru el, și când ne mai gândim că pe la mijlocul lunii Octombrie își îmbărbăta ostașii, spre a da piept cu Leșii, cu niște cuvinte așa de frumoase, ca acelea pe care le-am reprodus mai sus, nu putem crede în voința de tradare a lui Baba Novac. Do-
 vadă și faptul că scrisoarea aceasta n'a avut nici o urmare, cu toate că, după cum am spus, Mihai se afla acum la mare strâmtoare.

În loc să-l vedem trădător pe Baba Novac, îl întâlnim din nou în linia de bătaie, în luptele cu Polonii, iar mai târziu, după ce Mihai a plecat în Austria, ca să facă o nouă înțelegere cu împăratul, el se duce în Ardeal, ca să se întâlnească cu generalul Basta, omul aceluiași împărat. Fără îndoială că întâlnirea cu Basta a fost încuviințată de Mihai. O îndoială se și făcu între cei doi generali.

Basta îi dăte în pază o regiune din Banat și Baba Novac se așeză acolo. Acolo îl prind Ungurii lui Csaky și îl duc legat la Cluj, împreună cu duhovnicul său Șașcă, spre a-și afla în curând amândoi moartea în capitala Ardealului.

Dedere_ș generală a Clujului, din veacul al XV-lea.

Arderea pe rug.

În zilele acelea ale lunilor Ianuarie și Februarie 1601, la Cluj se întrunise dieta Ardealului ca să aleagă un nou principe, căci, de o vreme încoace, țara nu mai avea stăpân. Mihai Viteazul, care fusese Domn al Ardealului, acum era umilit și fără putere. Pe Basta, încredințatul Împăratului dela Viena, nu-l voiau nobilii. Și nici Csaky nu avea destulă vază ca să poată cere pentru sine coroana țării. Așa fiind lucrurile, dieta a hotărât rechemarea fostului domnitor Sigismund Bathori, care a fost proclamat din nou principe, în ziua de 3 Februarie.

Câteva glasuri însă s'au ridicat împotriva lui Bathori, reamintind jurământul de credință față de împăratul Rudolf II. Cinci inși au fost de această părere și toți cinci au fost deținuți numai decăt de adunarea înverșunată împotriva împăratului, care dăduse odată Ardealul Doevodului valah și, cine știe, poate era în stare să-l dea din nou.

În acest moment sosește la Cluj Baba Novac, împreună cu duhovnicul său, exortați fiind de 10 drabanți, după cum spun în-

semnările din socotelile oraşului.¹⁾ Acestor drabanți le-a dat funcționarul Primăriei, din ordinul primarului, chiar în ziua sosirii lor, adecă în 3 Februarie, 10 fonți de carne pentru friptură în valoare de 20 denari, 4 pâini în valoare de 16 denari și 5 măsuri de vin în valoare de 20 denari. Iar în ziua următoare le-a mai dat, după cum se spune în aceleași socoteli, 4 pâini de 16 denari, o jumătate de măsură de oțet de 20 denari, fructe de 6 denari, brânză de 4 denari, coloniale, pește crud și slănină din rezervele oraşului, ouă de 3 denari, o jumătate de font de orez de 8 denari, 14 țipăi (pâini) de 28 denari, un sfert de măsură de carne de berbec de 25 denari și carne de căprioară de 25 denari. În aceeași zi i-a dat Primăria și „lui Baba Novac și tovarășilor săi“ 4 pâini de 16 denari, 4 fonți de carne de vită de 8 denari, lămâi de 8 denari, sfeclă de 6 denari, o jumătate de măsură de miere de 12 denari, ceapă și usturoi de 6 denari, o jumătate de font de orez de 8 denari, făină din a oraşului și niște lumânări de 15 denari.

¹⁾ Păstrate astăzi la Arhivele Statului din Cluj (Seria 9, XVII, p. 11 și următoarele).

Acestea au fost ultimele alimente ce le-a mâncat Baba Novac și tovarășul său, popa Șașcă, în ziua din urmă a vieții lor. Chel-tueli însă va mai avea orașul cu ei.

Dieta l-a judecat numai decât pe temutul căpitan, într'o stare de spirit ușor de închi-puit. Porțile cetății erau bine închise ca să nu poată fugi cei cinci deputați credincioși împăratului și, fără îndoială și ca să nu poată fugi Baba Novac. Deputații deșinuți au fost duși mai târziu în cetatea Devei, iar Baba Novac și popa Șașcă au fost condamnați la moarte prin ardere pe rug.

Cari au fost temeiurile acestei sentințe?

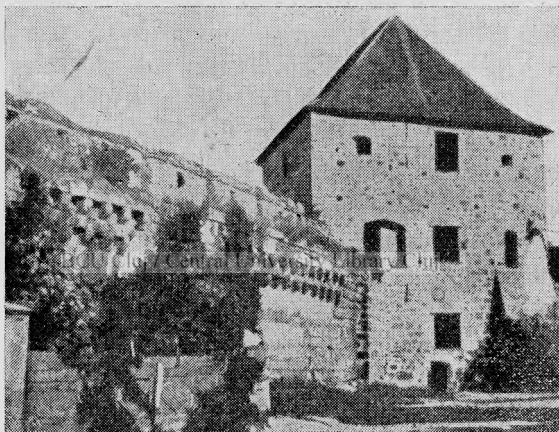
Istoricii unguri le înșiră astfel: Baba Novac a fost faimosul căpitan al lui Mihai; el prăda și devasta în numele acestuia; a ars mai multe sate și orașe din Ardeal, iar pe altele le a dat Turcilor; de curând — se spunea — a vândut păgânilor, prin preotul său Șașcă, Lugojul și Caransebeșul. Cică s'ar fi găsit la Șașcă și scrisoarea de vân-zaze. S'ar putea zice că toate acestea erau niște vorbe de clacă, pentrucă unde s'a mai pomenit războiu fără prăzi și stricăciuni, iar acele sate și orașe vândute Turcilor, nici-

odată n'au putut fi numite, iar scrisoarea de vânzare a Lugojului și a Caransebeșului nimeni n'a văzut-o. Adevărat rămâne doar faptul că Baba Novac a fost cel mai viteaz dintre ostașii lui Mihai — și căpitan prevăzător și voinic soldat, cum spune Bălcescu — și destul de mare era vina aceasta, ca să îndreptățiască o sentință atât de crudă.

În aceeași zi de 4 Februarie, Primăria a cumpărat doi stânjeni de lemne „spre a fi întrebuințate la frigerea lui Baba Novac și a preotului, iar Țiganilor-călăi, „pentru că au pregătit rugul lui Baba Novac“ li s'a dat pâine de 12 denari, carne de 10 denari, 3 măsuri de vin de 12 denari și lumânări de 12 denari.

Arderea s'a făcut în ziua următoare, 5 Februarie. Baba Novac a fost legat cu un lanț de fier, pe care Primăria l-a cumpărat cu 60 denari. La socoteli, funcționarul a uitat să treacă și suma aceasta, căci ea se găsește înscrisă într'un alt registru, care poartă alt număr (IX., 16 pag. 5), fără nici o dată în dreptul ei. Condamnații au fost duși apoi la rugul, care fusese clădit în piața din centrul cetății, azi Piața Unirii. Generalul Basta

privea din fereastra unei case din apropiere. Călăii i-au schingit mai întâi, i-au jupuit de piele și apoi i-au aruncat pe rugul înflăcărat. Ca să le prelungească chinurile, aruncau apă pe trupurile lor aprinse. Un ceas și ju-

Cluj. Turn de cetate, pe locul unde a fost tras în
jașă Baba Novac.

mătate au ținut aceste torturi, până când lui Basta i s'a făcut milă de ei și a dat ordin să se sfârșească odată. Incetând călăii să mai arunce apă pe trupurile lor, ei au murit în curând. Nici eu atâta n'au fost mulțumiți însă semeții judecători!

După moarte, trupurile fripte au fost trase în țeapă și scoase afară din cetate, lângă bastionul numit al erolilor, în colțul de sud-est al cetății, pe locul unde a fost ridicat mai târziu bastionul Bethlen, care se vede și astăzi, la capătul străzii numită Baba Novac. Aici au fost lăsate pradă pasărilor cerului. „Nici nu se poate spune cu ce iuțeală le-au mâncat corbii carnea, scrie cronicarul ungar Szamosközy, încât în zilele următoare nu li se mai vedeau în țeapă decât oasele“.

În 6 Februarie, Primăria a plătit pe călăi.

În socoteli stă scris: „Am dat Țiganilor pentru că au schingiuit, au torturat, au fript și au tras în țeapă pe Baba Novac și pe popă florini 7 și denari 50“.

Țiganilor li s'a părut suma prea mică, după osteneala ce și-au dat și au cerut să le mai dea ceva. Primarul, care trebuie să fi fost și el cât se poate de mulțumit de serviciul lor, le-a aprobat cererea numai decât, căci la socotelile aceleiași zile mai găsim această însemnare: „Am plătit pentru Baba Novac și preotul, celor doi călăi, 3 florini“.

* * *

Ajunși aici, credem potrivit să reproducem, după articolul amintit, cuvintele, cari arată mâhnirea și ciuda ce l-a cuprins pe istoricul nostru Hașdeu când a povestit această feroasă întâmplare.

„Baba Novae fu osândit la moarte, de împreună cu nedespărțitul popă Șașcă, a cărei singură vină se vede a fi fost calitatea de duhovnic pe lângă cel mai cumplit inamic al Maghtarilor.

„O osândă la moarte este un cuvânt vag. Ungurii nu omoară ca toată lumea, căci sângele nu se face apă, încât zece secolii n'au fost în stare nici chiar până astăzi de a înlânzi sălbatica posteritate a acelor Huni, pe cari Ammian Marcellin îi numea la aparițiunea lor în Europa „un produs bastard al imperiului (roman).“

„Patriarcalul nostru Șinceai rezumă în trei vorbe de o simplitate spăimântătoare peirea lui Baba Novae și a sârmanului popă Șașcă. „După ce i-au fript în piața Clujului, i-au scos lângă baștea săbailor de către Feleac și acolo au împlântat frigările cu trupurile cele fripte“.

Spoñtoni zice că acțiunea frigerei, însoțită de oribilele țipete ale nenorocitelor victime, a durat o oră și jumătate.

În fine, Bethlen mai adaugă către icoana frigărilor, cu un fel de voluptate curat maghiară, că „păsările aveau ce să mănânce“.

Astfel pieri amicul cel mai credincios al celui mai mare principe al Românilor, cu câteva luni înainte de catastrofa moarte a iubitului său stăpân.

Sfârșit.

După moartea lui Baba Novac a urmat pedepsirea altor doi căpitani al lui Mihai Viteazul: Ioan Szelestey și Sava Armașul, cari se aflau amândoi în Cluj, închiși. Întâiul a fost deținut când a venit la Cluj, ca trimis al lui Mihai, iar al doilea s'a predat singur. Răzbunarea s'a întors acum asupra lor. Au fost numiți trădători pentru că și acum mai țineau cu voevodul, au fost atacați și legați. Pe Szelestey l-au legat de mâini și de picioare și l-au băgat la închisoare, iar pe Sava l-au închis într'o cămară îngustă și joasă, atât de joasă încât nu se putea sta în picioare într'însa,

Mihai a fost adânc mâhnit când a aflat de moartea bravului său general, Baba Novac. De durerosul lui sfârșit și-a adus aminte mai ales în zilele de vară ale aceleiaș an, când, învingător, după lupta dela Goroslău, a intrat în cetatea Clujului, împreună cu Basta. Pe locul unde a fost ridicată țeapa cu trupul ars al lui Baba Novac, el a împântat atunci un prapor, creștinească pomnire a unui erou și a unui credincios și ajunge acest semn pentru ca să nu mai credem că bătrânul Sârb l-ar fi tradat vreodată pe domnul și stăpânul său.

Cum au pătruns țăranii români în cetatea Clujului, în anul 1437.

Întărirea stăpânirii Ungurilor în Ardeal, în cele dintâi veacuri dela venirea lor pe acest pământ, s'a făcut deodată cu slăbirea puterii Românilor, cari erau înainte singurii stăpânitori ai acestor platuri.

La început Românii își duceau viața lor așezată, de păstori și lucrători ai pământului, în cuprinsul unor organizații politice mai mărunte, acele cnezate și voievodate, despre cari ne spune istoria că au existat și de-o parte și de alta a Carpaților, pretutindeni unde erau Români. Acești strămoși din veacuri îndepărtate n'au putut fi prea deosebiți unii de alții, ca stare socială, încât să se formeze mai multe straturi sociale, cum vor fi mai târziu. Ne putem închipui totuși că unii dintre ei erau mai bogați și alții mai săraci, căci niciodată nu s'a întâlnit vre-

obște omenească în care toți să fie la fel și cu aceeași bunăstare. Mănunchiul celor înstăriți este sâmburele viitoarei clase boierești.

Ne putem iarăși închipui că ceilalți, adică cei cu avere puțină sau cu totul lipsiți de avere erau mai mulți decât cei dintâi.

Cei înstăriți au primit în curând, dela cei dintâi regi unguri, diplome de nobili. Ei însă nu erau altelea, la început, decât niște țărani cu titluri de noblețe și urmașii lor se pot vedea uneori până în zilele noastre, ca spre exemplu în Maramureș. Cu timpul însă această categorie socială, sau cel puțin o bună parte a ei, s'a ales tot mai tare, sporindu-și drepturile și îndepărtându-se tot mai mult de stratul mai gros al țăranilor, cari aveau să ajungă cu timpul iobagi. Alegerea aceasta s'a desavârșit atunci când o parte a nobililor de origine românească s'a făcut una cu nobilii unguri, căroră le era mai ușor să-și sporească bunăstarea și privilegiile, deoarece aveau și puterea politică în mâna lor.

Instrăinarea nobilimii a fost o mare pierdere pentru Românii din Ardeal. Instrăinarea aceasta s'a făcut treptat și pentru diferite

pricini. De obicei nobilii români și-au părăsit mai întâi legea strămoșească, răsăriteană, spre a trece la legea catolică, apuseană, care era mai puternică. Cu timpul apoi și-au pierdut și naționalitatea. Cauza adevărată însă a acestei treceri este dorința de mai multă putere, de mai multă stăpânire, chiar de atotstăpânire. Căci cu cât creștea această putere a nobilimii, cu atât scădeau drepturile și bunurile țăranilor.

Nu toți țăranii erau români. Existau și țăranii unguri și aceștia erau, poate, la fel de asupriți, în veacurile acestea îndepărtate, ca și țăranii români. Deosebirea după avere era mai însemnată atunci decât deosebirea după religie și după neam. Înainte de a se vorbi despre catolici și necatoli sau despre Români și Unguri, se va vorbi despre *nobili* și *țărani*. Gândindu-ne bine, pe cât se poate, la starea sufletească a oamenilor din vremea aceea, ni se pare că ei își închipuiau că cu timpul se vor alege două straturi sociale bine deosebite: unul, al nobililor, cari vor avea toți o singură lege și vor fi toți de un singur neam, iar al doilea, al țăranilor sau mai bine zis al robilor, deosebit întru toate de cel dintâi.

Un exemplu despre o astfel de judecată ne dă tocmai revoluția țărănească din anul 1437, despre care vrem să spunem acum câteva cuvinte.

Revoluția din 1437.

Revoluția din 1437 sau războiul civil transilvan, cum îi spune istoricul George Bariț,*) este mișcarea țăranilor, Români și Unguri laolaltă, împotriva nobililor. Unguri și Români deopotrivă, din această țară. Desigur, printre țăranii, cei mai mulți erau Români, fiindcă ei formau grosul populației țării, după cum printre nobili majoritate trebuie să fi fost Ungurii. Dar totuși revoluția aceasta n'avea un caracter național, ci unul social; era un războiu civil iscat între democrație și aristocrație, — ca să întrebuițăm și de astădată cuvintele, nu prea potrivite dealtfel, ale lui Bariț, căruta i se părea că revoluția aceasta din vremea veche se aseamănă cu cea din 1848, pe care el o văzuse cu ochii lui.

*) Despre belul civil transilvan din anii 1437—1438, în revista „Transilvania“, 1873, Nr. 1 și 2.

Ne dăm și mai bine seamă că revoluția aceasta nu era națională, când ne gândim că nobililor atacați, în majoritate Unguri, li s'au alăturat numai decât Sași și Săcui, cari deasemenea erau privilegiați. Le-a mai sărit în ajutor acestora și biserica romano-catolică, pentrucă revoluția avea și pricină bisericești, după cum vom vedea. Iar această biserică avea pe atunci o putere foarte mare.

Astfel, în scurtă vreme s'au găsit față în față poporul, *mulțimea Ungurilor și a Românilor*, cum spun documentele vremii și cu toți cei privilegiați: nobilii de orice neam, dar mai ales Unguri, apoi Sași și Săcui.

Revoluția nu s'a potolit curând. Ea a fost împreunată cu vărsare de sânge, din amândouă taberele. Au fost încetări și reluări de lupte și mai multe încercări de împăciuire. Momentul ei cel mai însemnat însă, ale cărui urmări s'au simțit într'adevăr până la 1848, este acela când cele trei națiuni privilegiate au încheiat o alianță politică de sprijin reciproc, faimoasa *Uniune a celor trei națiuni*, cum este cunoscută ea în istorie. Și dacă la început Uniunea aceasta n'a fost îndreptată direct împotriva poporului român,

căci atunci se punea totdeauna alături de țăranul român și țăranul ungar, cu vremea ea a ajuns o unealtă de apăsare numai a poporului român.

Pentru că în cursul veacurilor următoare Românii au tot căzut, fiind înlăturați cu desăvârșire din viața politică a patriei lor, pe care o conduceau în bună înțelegere cele trei „națiuni” aliate: Sașii, Săcuții și Ungurii.

Astfel, câtă vreme în veacul XVI., spre exemplu, mai găsim revoluții purtate în comun de țărăni români și cei maghiari, revoluția lui Horia, de la sfârșitul veacului XVIII va fi și o revoluție națională. Ea va fi revoluția Românilor împotriva nobilimii asupritoare, străină cu totul de neamul nostru.

De ce a izbucnit revoluția.

Întâta pricină a acestei răscoale țărănești a fost sărăcia. Poporul era tot mai îngrădit în drepturile sale, iar sarcinile lui tot mai mari. Munca ce trebuia să o facă pentru nobilul pe a cărui moșie trăia, era tot mai împovărătoare, iar de la o vreme i s'a luat și dreptul de a schimba stăpânul, mutându-se

de pe o moște pe alta. Da să zică, oricât de multe nedreptăți i s'ar fi făcut unui țăran de pe moșia unui nobil, el nu numai că nu avea cui să i se plângă și cui să-i ceară dreptate, dar nici dreptul de a fugi de acest asupritor și de a se refugia pe o altă moște, la un alt nobil, care ar fi putut fi mai de omenie, nu-l mai avea. Țăranul era legat de glie, silit să rabde toată tirania stăpânului său, iar tirania și cruzimea aceasta nu mai avea margini, dela o vreme încoace.

Am amintit însă că și biserica catolică a fost o pricină a revoluției. Iată despre ce este vorba.

Biserica romano-catolică din Ardeal avea dreptul să încaseze o „zecime“ dela toți creștinii săi. Era un fel de dare bisericască. Dela o vreme însă-ea a cerut această dare și dela Românii din Ardeal, cari, pe atunci, n'aveau nimic cu biserica dela Roma. Romano-catolicii n'aveau nici un drept să le ceară Românilor „zecimea“ și totuși îi puteau sili să o plătească. Vor fi și plătit-o câțva timp, până când s'a întâmplat odată că darea a crescut așa de mult încât le-a fost cu neputință să o mai plătească, după-

cum nu au mai putut-o plăti nici țărani unguri. Aceasta s'a întâmplat tocmăi prin anii 1436—1437.

Căci se făcuse în vremea aceasta o schimbare a banilor, care schimbare, pe cât se pare, a avut de urmare o creștere a prețului banilor. Adecă erau bani mai puțini, dar ei aveau mai mare preț. Episcopul catolic Lépes, care a prevăzut schimbarea, n'a mai încasat „zecimea“ câțiva ani și după ce au venit banii cei noi, el a cerut dela toată lumea să-și plătească datoria cu banii aceștia. Poporul, firește, n'a putut face lucrul acesta. Atunci episcopul, ca să-l constrângă, a hotărît închiderea bisericilor. A și stors învoirea regelui pentru îndeplinirea hotărîrii sale. Cu aceasta însă s'a umplut paharul. Păgâneasca pedeapsă a episcopului Lépes n'a putut fi îndeplinită, căci poporul s'a răscolat spre a-și face singur dreptate.

Așa s'a început revoluția cea mare.

Din documentele vremii rețese însă că în vremea aceea poporul a dat mai multe semne de nemulțumire, îndreptate împotriva celor privilegiați, ori de ce naționalitate ar fi fost ei. Se amintește o astfel de mișcare

a poporului, fără mare însemnătate, în regiunea Hațegului, la anul 1427, o alta în Țara Făgărașului, șapte ani mai târziu. În sfârșit chiar și la începutul anului 1437 se pomeneste o astfel de mișcare, pe pământul regese stăpânit de Sași. Nici una dintre acestea n'au avut însă întinderea și nici n'au finit așa de mult ca marea mișcare țărănească din toamna anului 1437, care s'a desfășurat mai ales în nordul Ardealului.

Mersul revoluției.

N'avem de gând să urmărim de aproape tot mersul acestei revoluții, care a finit vreme de o jumătate de an. De altfel nici nu avem prea multe știri scrise despre desfășurarea ei. Vom povesti deci pe scurt întâmplările mai însemnate.

Poporul răsculat s'a strâns în ținutul județului numit odinioară Solnoc, făcându-și tabără întărită lângă comuna Bobâlna. Nobilită s'au îngrozit de această pregătire și și-au strâns și ei numai decât o armată de împotrivire. Mai înainte de a începe lupta, țărani și-au spus dorințele printr'o delegație,

care s'a înfățișat înaintea nobililor. Dar nobilii au omorît pe delegați. Atunci a izbucnit lupta și din această întâie încăierare a trebuit să iasă biruitor poporul, căci altfel n'am putea înțelege cum s'au învoit pe urmă nobilii să stea de vorbă cu noii delegați ai poporului și să încheie pace cu ei pe pector de egalitate. Documentele vremii ne arată că, în cursul luptei, conducătorii poporului au fost Antonius Magnus, adică Antonie cel Mare, care era din comuna Buda românească și Paulus Magnus sau Pavel cel Mare din Vaidahaza. Din numirile acestea latinești nici nu putem ști dacă ei au fost Români sau Unguri. Istoricii unguri i-au numit în limba lor cu numele de familie ungurese „Nagy“, iar ai noștri le-au zis „Lungu“. Nici delegații, cari au încheiat pacea nu prea știu bine de ce neam au fost. Ladislau Biro trebuie să fi fost Ungur, dar judele Dichente, apoi Vlad Bana și „Iobagul Antonie“ au putut fi Români toți trei.

Pacea s'a încheiat în ziua de 6 Iunie 1437. Prin ea i s'a lăsat poporului dreptul de a plăti zecimea bisericească în bani vechi și i s'a recunoscut dreptul de liberă mutare

de pe o moșie pe alta. În același timp i s'a dat voie să facă recurs la rege, când se va socoti nedreptățit de proprietarul de moșie. Toate acestea nu erau puțin lucru. Dar cel mai mare câștig era acela că poporului i s'a dat dreptul de a se aduna în fiecare an la Bobâlna, ca să se consfătuiască asupra sorții sale. Dreptul acesta arată, mai mult decât toate celelalte, că revoluția a triumfat.

Umilirea nobilimii a fost însă prea mare și, ca să spele rușinea îndurată, ea a încercat o apropiere de celelalte neamuri privilegiate ale țării, Sașii și Săcuii, încheind cu ele, sub binecuvântarea bisericii catolice, pe care o reprezenta episcopul Lépes, faimoasa „Uniune a celor trei națiuni“, despre care am vorbit. Uniunea aceasta, care a ținut neamul nostru în robie vreme de patru veacuri și mai bine, s'a încheiat în ziua de 14 Septembrie 1437.

Aflând de aceasta, poporul s'a răsculat din nou. Comanda a avut-o tot Antone „Lungu“. Lupta s'a dat acum pe valea Someșului, mai ales în jurul Gherlei și poporul a fost învingător și de astă dată. Pe la sfârșitul lui Septembrie sau la începutul lunii

următoare, delegații celor două tabere tratau iarăși încheierea unei păci, care a și fost întărită în ziua de 6 Octomvrie de cancelaria mânăstirii din Mănăstur (Cluj). Delegații poporului la aceste tratative de pace au fost acum mai numeroși. Bariș le serie astfel numele, întrebuintând documentul original: Antonie Lungu din Buda, Toma Lungu din Secu, Mihail și Galu, Români din Girac, magistrul Ioan din Cluj — toți aceștia comandanți în luptă —, apoi Benedic Gazda din Deod, Paul Lungu din Volvodeni, Valentin Faur din Satu nou, Grigore Cegu, Blasiu Grebu din Buta, Ilie Lungu din Almaș, Ștefan Hențu din Ștombor, Vlad Bana din Alpret și Nicolae Vălceanu din Huedin.

Două articole din acest „tratată de pace“ dovedesc mai cu seamă, că revoluția țărănilor a triumfat și de astă dată.

Întâiul articol, prin care li se recunoaște țăranilor dreptul de a se muta de pe o moșie pe alta, iar al doilea, acela, care vorbește despre îndatorirea ce și-au luat-o nobilii de a nu mai batjocori în nici un fel pe țărani, de a nu-i mai chinui, de a nu le face nici o vină pentru cele întâmplăte în decursul

luptelor și de a-i lăsa în bună pace pe toți și mai ales pe conducători. Iar dacă acest legământ va fi căleat de careva dintre nobili, poporul să aibă dreptul de a-l chema la judecată, în fața regelui sau înaintea guvernatorului Ardealului.

Tratatul era însă numai provizoriu. Ca să câștige putere deplină, el trebuia să fie întărit de rege și s'a hotărât o dată apropiată pentru înfățișarea lui la rege spre întărire.

Din nenorocire însă nimic nu s'a mai ales de acest tratat și nici nu se știe dacă a plecat cineva cu el spre scaunul de reședință al regelui.

Continuarea mișcării și ocuparea Clujului.

La începutul iernii răscoala s'a pornit iarăși. Regele Sigismund moare și țara are acum un rege nou, pe Vladislau.

Lupta s'a dat de astă dată în mai multe părți ale Ardealului. Într'o vreme se părea că revoluția se va întinde, împânzind întreg Ardealul. Mai tulburate erau comitatele Do-

băca, Cluj, Turda și Alba. Orașul Atud a căzut în mâinile răsculaților și ceva mai târziu și Clujul.

Am văzut că printre conducătorii poporului era și un așa-numit „Magistru Ioan din Cluj“. Știu că orașul acesta era o așezare de meseriași. Numele acestui „magistru“ este o dovadă că printre locuitorii Clujului erau și de aceia, cari țineau cu poporul.

Clujul fusese de curând înconjurat cu ziduri. Tot regele Sigismund a ridicat și aceste întărituri, făcând astfel din orașul „breslelor“ o cetate.

Răsculații au pus stăpânire pe această cetate și au stat câțva timp între zidurile ei. Nobilii au început atunci să asedieze Clujul, spre a-l cuceri din mâinile țăranilor. Într-o încercare le-a fost zadarnică. Puterea răsculaților trebuie să fi fost însemnată deoarece vedem că nobilii sunt nevoiți să ceară, în ziua de 9 Ianuarie 1438, ajutorul Sașilor, în virtutea învoielii din cursul lunii Septembrie trecute.

Armata Sașilor nu vine curând. Nobilii primesc însă un ajutor din altă parte, anume din Ungaria, și izbutesc astfel să alunge pe

țărani din Cluj. Când s'au văzut cu puterile istovite, țăranii s'au gândit să se refugieze în munții Apuseni și au eșit pe poarta dinspre apus a cetății. Dar n'au putut scăpa.

În Mănăstur i-a ajuns oastea dușmană și i-a oprit. Cade tătat în bucăți Antonius Magnus, Regele Poporului, cum îi spune istoricul ungar Ladislau Kővári, în cartea sa despre *Istoria Ardealului*.¹⁾ O mare parte din armata poporului e prinsă. Cu aceasta răscoala e înfrântă.

Pe ceilalți conducători ai poporului i-au batjocorit și i-au chinuit, trăgându-i în țepă, la Turda, unde nobilii s'au adunat ca să se bucure de această victorie și să hotărască ce au de făcut.

Firește că din condițiile tratatului dela 6 Octombrie n'a mai rămas nici una în picioare. Țăranii și-au pierdut iarăși drepturile câșigate cu atâta vărsare de sânge și vor răbda acum câțva timp, până când un nou conducător îi va mișca din nou.

În ziua de 2 Februarie, același an, reprezentanții nobililor se întrunesc apoi cu

¹⁾ Vol. II. Pesta, 1859, pag. 55.

împuțerniciții celorlalte două „națiuni” privilegiate — Sașii și Săcuții — spre a reînoui uniunea din 14 Septembrie, — temelul tuturor nedreptăților sociale și naționale din veacurile ce au urmat, suferite mai ales de Români și dela un timp încoace *numai* de poporul nostru.

Zilele procesului Memorandului.

Rareori a fost Clujul atât de tulburat și atât de înfierbântat ca în zilele când s'a judecat aici procesul Memorandului. Fierberea a fost mare în toată țara și chiar peste hotare, din pricina acestui proces, dar cecece s'a petrecut la Cluj întrece orice închipuire. Și e bine să ne amintim lucrurile acestea pentru ca, dându-ne seama cât am fost de vrednici la zile grele, să ne sporim puterile în zilele de libertate pe cari le trăim astăzi și să facem fapte mari, pentru fericirea poporului nostru și pentru mărirea patriei noastre românești.

Ce este Memorandul?

O plângere la împăratul, dar o plângere atât de lungă încât ea a trebuit să fie tipărită, iar tipărită a dat o carte întreagă. Căci

Biblioteca Centrală a Universității din Cluj

Memorandiștii.

multe erau nedreptățile ce ni le făcea stăpânirea maghiară și de tot felul. Și nici n'au putut fi spuse toate în această plângere.

Memorandul a fost dus la împăratul în anul 1892. El a fost scris cu grijă, vreme îndelungată și abia în ședința comitetului partidului național din 25 Martie i s'a dat forma de pe urmă. La chemarea comitetului s'au adunat la Viena, unde era împăratul, peste două sute de Români, între cari și țărani, veniți din toate părțile țării, în ziua de 28 Mai a acestui an, pentru ca cu toții să se ducă la împărat și să-i predele Memorandul. Guvernul unguresc însă s'a făcut luntre și punte ca să împiedice audiența lor la împărat și în cele din urmă a izbutit. După o încercare de trei zile, Românii noștri au fost nevoiți să se întoarcă acasă fără a fi putut da față cu capul încoronat al țării, lăsând Memorandul în mâna șefului cancelariei lui, care și-a luat îndatorirea să-l predele maiestății sale. Tot din pricina uneltirilor guvernului unguresc însă, Memorandul n'a ajuns nici în forma aceasta în mâna împăratului, ci a fost trimis la Budapesta, iar de acolo înapoi în Ardeal, ajungând în mâna preșe-

dintelui partidului național, așa, cum a fost lăsat la Viena, în același plic, sigilat, nedesfăcut și, firește, necitit.

Guvernul unguresc cunoștea însă foarte bine cuprinsul lui. Îl cunoșteau și gazetele ungurești, care nu s'au mulțumit cu ceea ce a făcut guvernul, ci a cerut darea în judecată a celor ce au dus la Viena și au răspândit în toate părțile Memorandumul.

Guvernul a și ordonat confiscarea Memorandumului și improcesuarea comitetului partidului național român, care răspundea pentru el. Până la proces au trecut însă aproape doi ani, căci el s'a ținut abia în primăvara anului 1894. Atâta vreme le-a trebuit Ungurilor până să se decidă, pentru că înșiși nu știau cum este mai bine pentru ei, să facă sau să nu facă procesul.

Pricina procesului au găsit-o în acea parte a Memorandumului unde se spunea că unirea Ardealului cu Ungaria s'a făcut fără învoirea Românilor, într'o adunare politică în care aceștia din urmă, poporul cel mai vechiu și cel mai numeros din Ardeal, nu avea nici un reprezentant. Într'adevăr așa se petrecuseră lucrurile, în 1848, când dieta

Ardealului, alecătuită din deputați Unguri și Sași hotărâse, aici la Cluj, această unire, pe care Românii n'au recunoscut-o niciodată.

Acum însă spunea guvernul că prin nerecunoașterea unirii se calcă o lege a țării și cine vorbește împotriva ei înseamnă că face „agitație“ împotriva statului. Memorandul era deci, din pricina aceasta, o faptă îndreptată împotriva statului și ceie l-au răspândit în țară, în străinătate, erau niște „agitatori“, cari trebuiau dați în judecată.

Acesta a fost motivul procesului, — de formă. Adevăratul motiv era însă ura Maghiarilor împotriva noastră și dorința lor de a supune pe fruntașii noștri la noui persecuții și cazne, pentru a-i face să renunțe la îndârjita luptă ce o duceau pentru drepturile poporului nostru. De aceea au și pornit procesul, nu împotriva tuturor acelora, cari s'au dus la Viena, ci numai împotriva unora dintre ei, închipuindu-și că ei se vor desbina și se va dovedi astfel slăbiciunea poporului român.

Dar socoteala lor a fost pripită.

Partidul național s'a întrunit într'o adunare extraordinară, unde s'a arătat încă odată solidaritatea națională, luându-se ho-

tărârea că, precum Memorandul a fost al întregii națiuni așa și procesul lui este al întregii națiuni. Încât, dacă este vină, vina este nu numai a celor ce au fost urmăriți și dați în judecată.

Așa s'au și petrecut lucrurile, căci în zilele procesului, care s'a desbătut în luna Mai a anului 1894, întreg poporul român din Ardeal și Ungaria a fost un gând și o simțire, una cu conducătorii lui duși la Cluj la judecată, după cum vom arăta mai departe.

Drumul spre Cluj

Gazetele vremii ne ajută să urmărim pas cu pas pe frunțașii neamului, cari mergeau la judecată cu fruntea ridicată, având credința că apără încă odată, cu trudă și cu jertfă personală, binele neamului lor. De mare folos ne-a fost mai ales ziarul *Tribuna* din Sibiu, care avea zilnic pagini întregi închinete procesului Memorandului.

Președintele partidului național român, Ioan Rațiu, locuia în Sibiu. Înainte de a pleca la Cluj, împreună cu ceilalți frunțași sibieni dați în judecată, concetățenii lor români au

organizat un banchet, la care tineri și bătrâni, femei și bărbați se întreceau în cuvântări însuflețite de preamărire a virtuților neamului, de încredere în viitor și de îmbărbătare a celor învinuiți pentru dreptate, — pentru dreptatea poporului lor.

Insuflețirea aceasta avea răsunet în întreg Ardealul, căci din fiecare oraș și din mai toate comunele frunțașe veniau cu zecile și cu sutele telegramele de binecuvântare și scrisorile de încurajare, adresate fie conducătorilor partidului național, fie ziarului „Tribuna”, apărătorul neînfricat al politicii naționale a Românilor din Ardeal. Răsunetul a trecut însă și peste Carpați, în Țara Românească liberă, de unde asemenea veniau cuvinte calde de îmbărbătare și de încredere, ba a trecut și hotarele țării dinspre apus, străbătând până la marile popoare de vișă latină din Europa apuseană, cari ne-au dat cu acest prilej numeroase semne de dragoste și de frăție.

Poporul nostru din Ardeal și-a mai descărcat odată sufletul de prisosul de însuflețire în ziua când Ioan Rațiu și tovarășii săi din Sibiu au făcut drumul până la Cluj, spre

a se prezenta înaintea judecării. Aceasta s'a întâmplat în ziua de 4 Mai.

De mulți ani, scrie redactorul „Tribunei“ nu s'au petrecut în viața politică și națională a poporului român atâtea momente istorice nepieritoare deodată, de mult nu s'a arătat atâta însuflețire și atâta dragoste adevărată față de conducătorii poporului român, ca în decursul acestei călătorii. Nici când, ca și astăzi, poporul român nu a dovedit mai strălucit că este un trup și un suflet cu conducătorii săi.

Intr'adevăr, după ce populația românească a Sibiului și-a luat rămas bun dela ei în gară, cântând „Deșteaptă-te Române“ și fâlfâind tricolorul național cu inscripția *Totul pentru națiune* și ascunzându-și lacrimile de emoție în clipa plecării trenului, la Copșa-mică, unde au așteptat vreme de două ceasuri trenul, care să-i ducă mai departe spre Cluj, a fost numai joc și veselie. Jocurile de călușeri și hora au fost neîntrerupte de bătătura din dosul gării și frunțașii în cinstea cărora se desfășurau aceste petreceri populare au fost rugați în repetate rânduri să meargă în mijlocul poporului, spre a fi sărbătoriți cu o însuflețire fără seamăn.

La plecarea trenului spre Cluj, mulțimea țăranilor, cari n'au găsit loc pe peron au alergat pe câmp înaintea trenului, înșirându-se de-alungul liniei ca o gardă de onoare. Astfel de gărzi s'au format apoi și la stațiile următoare, căci pretutindeni Românii au alergat în număr mare să-și salute conducătorii. Ei purtau flori și ramuri de stejar în mână, iar buchetele de flori, pe cari le primeau cei din tren nimeni nu le mai număra.

Insuflețirea a fost deosebit de mare la Blaj, unde președintele partidului național a primit un prea frumos buchet de flori dela doamnele române și un altul dela meseriașii români. Mulți dintre cei veniți la gară au vrut să se urce în tren ca să-i însoțească pe vrednicii conducători până la Teiuș. Ca să-i împiedice însă autoritățile au luat măsuri să plece trenul din gară înainte de vreme.

Pe câmp țăranii se opriau din lucru în timpul când trecea trenul și salutau pe fruntașii călători. La Teiuș numărul Românilor ieșiți în întâmpinarea lor a fost și mai mare. Redactorul „Tribunei“ îi socotește cam la două mil de persoane. Insuflețirea a fost atât

de mare când s'a arătat Ioan Rațiu în mijlocul poporului, încât străinii, cari erau de față și chiar jandarmii au rămas înmărmuriți și n'au știut ce să facă, cu toate că poate aveau anumite ordine pentru acest prilej.

La ieșirea din gara Teiuș, trenul a trecut pe lângă un alt mănunchiu de Români, tot la vreo două mii, îmbrăcați în haine de sărbătoare, veniți acolo pentru a saluta pe membrii comitetului național și spre a-i însoți cu dorința inimii lor, cum spune așa de frumos redactorul „Tribunei“. Erau între dânșii femei și copii. Și femeile erau îngenuchiate și-și făceau cruce, înălțând rugăciuni către Cel de sus pentru triumful dreptei cauze a poporului român. Iar pe când femeile se rugau, bărbații printre lacrimi strigau: „Să ajute Dumnezeu dreptății!“, „Dumnezeu să vă aducă în pace!“ și „Să trăiască comitetul național“.

Așa a fost tot drumul până la Cluj. Pe alocuri poporul ieșise cu praporii bisericii în frunte, pe cari îi aplecau la sosirea trenului. Alteori mulțimea aștepta în liniște pentruca la oprirea trenului să izbucnească din sutele de piepturi românești versul alinător

al cântecului național „Deșteaptă-te Române!” care spunea mai bine decât orice simțăminte de cari era însuflețit în zilele acelea întreg poporul român.

Dar n'au lipsit nici punctele negre, în această zi de măreață sărbătoare.

În multe stații erau așezați jandarmii ca să împiedece poporul să-și arate dragostea față de conducătorii lui. Și în fruntea lor se aflau uneori înșiși șefii administrației de plasă: pretorii.

La Aiud, orașul străin și atât de dușmănos, jandarmii n'au lăsat pe țărani să intre în stație, ci i-au scos pe hotar și acolo i-au ținut sub pază. Iar pe un Român, care s'a dat jos din tren ca să vadă ce se întâmplă, l-au bătut cu patul puștii fără altă vină, încât a trebuit să stăruie membrii comitetului național pentru potolirea furiei ce-l cuprinsese pe jandarm.

Acolo însă unde ura ungurească s'a arătat mai deplin a fost la Ghiriș, în gara care astăzi se numește Câmpia Turzii.

Mulțimea, care aștepta sosirea trenului a fost înghesuită în apropierea gării și nu i s'a dat voie să-și arate bucuria decât prin

ridicarea pălărilor. La oprirea trenului un jandarm vede o panglică tricoloră la geamul unui vagon. El cere să fie luată de acolo numai decât și fiindcă nimeni nu-l ascultă, năvălește împreună cu un tovarăș în vagon, desleagă panglica dela geam și o ia împreună cu buchetul de flori de care era legată. Era tocmai cununa de frunze de stejar dăruită de domnișoarele române din Sibiu și având inscripția: „Totul pentru națiune“.

Cu atâta ispravă nu s'au mulțumit însă jandarmii furtoși. După ce au răpit această cunună, li s'a părut că ar trebui confiscate și celelalte buchete de flori din vagon, pentru că toate erau legate cu tricolorul românesc. Cutezanța lor se prefăcuse acum în obrăznicie. Și aceasta n'a mai putut fi răbdată. Unul dintre cei de față, Liviu Albini, le-a ieșit atunci înainte și le-a cerut să arate ordinul, prin care li se poruncește de a face perchizițiile călătorilor. Și fiindcă ordinul nu exista, jandarmii au fost siliți să se retragă din vagon rușinați.

Dar supărarea pricinuită în gara din Ghirlș fu uitată în curând, spune mai departe redactorul „Tribunet“.

Deabia teșiți la larg, mulțimea de popor saluta comitetul și în deosebi pe președinte, atât de cunoscut și de iubit în părțile acestea, deoarece locuise până de curând la Turda.

Și mai departe la fel, cu toată ploaia ce începu să cadă, din loc în loc se arătau grupuri de oameni, poftind călătorilor: „Dumnezeu să ajute dreptății!“

Cum și-a primit Clujul oaspeții.

Aceeași însuflețire românească, din inimă izvorită, care l-a însoțit pe fruntașii împresuați în drumul lor spre Cluj, l-a așteptat și la sosirea lor în acest oraș. Pe peronul gării se aflau, alătura de intelectualii români din Cluj și de tinerimea universitară, țărani din satele învecinate, veniți cu toții să-și bineventeze pe conducători și să-i cinstească cu flori.

Dar în Cluj ai noștri erau puștii la număr. Cei mulți erau aici Ungurii și aceștia de asemenea s'au pregătit de primire, dar de un alt fel de primire.

Sentimentele și firea naștei maghiare le-au arătat de astă-dată mai cu seamă stu-

denții lor. La sosirea trenurilor dinspre Sibiu, Brașov și Bistrița, cu cari veniau din diferite părți ale Ardealului cei dați în judecată și însoțitorii lor, acești studenți făceau de gardă în gară, înarmați cu pietre și cu ciomege. Pe vicarul din Făgăraș, Bastiliu Rațiu și pe avocatul său Demetriu Ciuta, pe cari i-au recunoscut într'o trăsură, i-au huiduit și i-au lovit cu pietre.

Huiduielile s'au ținut lanț și în oraș, mai cu seamă în fața hotelului „Hungaria“, unde locuiau membrii comitetului național, — fără ca autoritățile să ia măsuri de potolire a celor tulburați. Membrii comitetului național au fost siliți să ceară ei apărare dela primarul orașului, pentru ca în sfârșit autoritățile comunale să facă ceva spre a înfrâna demonstrațiile amenințătoare.

Capitala Ardealului a adăpostit însă, în zilele procesului, mii și mii de Români din toate părțile țării. Toate trenurile aduceau frați de-ai noștri și numărul de vagoane obișnuit nu ajungea să-i aducă pe toți cei ce doreau să vină la „Golgota Românilor“, cum i se spunea Clujului în zilele acelea.

Duminecă seara, în 6 Mai, a plecat din Brașov un tren cu 26 de vagoane pline de

Români și în aceeași zi s'au urcat în trenul dela Sibiu peste 250 de oameni, cari se îndreptau spre acelaș oraș blestemat. Trenul dela Arad a adus mai mult de două mii de țărani fruntași, preoți, învățători și alți intelectuali, cari toți voiau să stea aproape de conducătorii lor politici, învinuiți pentru drep-tate. Țăranii credincioși veniau și din părțile cele mai îndepărtate ale ținuturilor locuite de Români, chiar și din regiunea Tisei. Moșii mai săraci au plecat cu dulumul spre Cluj, pe jos, iar cei mai avuți au făcut drumul cu trenul. Ca să aibă ce mânca, ei au pornit la drum și 200 de cai cu desagi, ducând de mâncare. Fiecare tren aducea mulțime de țărani la Cluj.

Cât a crescut simțământul frăției și al solidarității naționale în zilele acestea! Toate trenurile plecau însoțite de urări de sănătate și de versul alinător al imnului „Deșteaptă-te Române!” Și în fiecare gară unde se opriau trenurile aceleași semne de îmbărbătare se vedeau și se auziau, căci nu erau numai cei plecați, cari se manifestau, ei și cei ce rămâneau acasă. Redactorul „Tribunei” povestește o întâmplare frumoasă de acest fel.

În gara Balomir din județul Hunedoara s'au adunat, din comună și din satele învecinate, la ora 11 din noapte, când trecea pe acolo trenul cu cei plecați la Cluj, vreo două mii de țărani, conduși de vrednicul preot Sucleu. Ei purtau ramuri de stejar, abia înfrunzit și în grabă au împodobit întreg trenul cu frunză verde. Nu era suflet de Român fără frunză verde în pălărie, la plept și în mână.

În zilele judeeăjii.

În zilele acelea a fost românească Clujul, cum nu mai fusese poate niciodată înainte. Numărul Românilor adunați în acest oraș a fost socotit la vreo 20.000.

De ieri Clujul și-a schimbat fața, scria în 7 Mai trimisul ziarului „Tribuna“. Cu toate trenurile și pe toate intrările orașului veniau Români din toate părțile țării. Aproape toate satele din Transilvania sunt reprezentate astăzi în Cluj. Banatul, Timișoara, Crișana, Maramureșul, Sălajul, Valea Bistriței, Munții Apuseni, cu un cuvânt toate colțurile țării locuite de Români și-au trimis reprezentanții lor la Cluj.

Astăzi, în ziua întâi a pertractării, de pe la ora 7 dimineața, mulțimea nesfârșită, rânduită frumos de studenții universitari, aștepta liniștită trecerea comitetului spre sala de pertractare. Acuzații au plecat la judecată între ovațiile nesfârșite ale mulțimii poporului adunat. Pana îmi tremura de emoția produsă de această manifestație, care pentru veșnicie va rămânea ca o tradiție legendară din generație în generație. Poporul înșirat în ordine, pe străzile unde aveau să treacă acuzații, cu ochii scăldați în lacrimi a izbucnit în urale frenetice și cu capul descoperit a așteptat intrarea acuzaților în sală.

Aceleași ovațiuni călduroase li s'au făcut și soțiilor acuzaților, în trecerea lor spre sala de pertractare.

Judecata s'a făcut în sala redutei orașenești, din strada, care astăzi poartă numele Memorandului.

Cea mai mare parte a publicului, care umplea sala de pertractare o formau Românii. Galerile erau ocupate numai de doamne și domnișoare române, cari purtau pe piept o panglică roșie de atlas cu o in-

dreptul să ceară ca judecata să se facă în limba lor. Dar legea aceasta era bună acum numai ca Ungurii să scoată ochii popoarelor din apusul Europei, lăudându-se cu „liberalismul“ lor. Într'adevăr legea nu se aplica și judecata s'a făcut în limba maghiară. Totuși acuzații n'au putut fi siliți să vorbească ungurește și ei își făceau declarațiile sau întrebările în românește, după cum în românește se adresau și apărătorii către judecători cu întrebările și cu protestele ce erau îndreptățiți să facă. Cuvintele lor erau apoi tălmăcite pe ungurește de un „interpret“ oficial, care, sărmanul, se chinuia foarte mult ca să poată face slujbă dreaptă. Încerca de două și de trei ori până izbutea să spună în limba ungurească chiar aceea ce voiau să spună în limba ungurească chiar aceea ce voiau să spună fruntașii noștri, acuzați sau apărători.

Înainte de a arăta însă cum s'a sfârșit acest proces, cu ce pedepse s'au ales cei mai mulți dintre acuzați și cu ce câștig mare s'a ales întreg poporul român din Ardeal, pe urma procesului, să vedem ce s'a mai petrecut în zilele de judecată în afară de sala de desbateri, mai ales pe străzile Clujului.

În ziua întâi, după ce au ieșit dela judecată și au luat masa, fruntașii acuzați s'au dus în mijlocul mulțimii care-i aștepta cu dorul de a-și arăta dragostea față de ei și încrederea în ziua dreptății care va să vină. Cuvintele prin cari descrie trimisul ziarului „Tribuna“ această întâlnire sunt atât de frumoase încât nu mult vom adăoga dela noi în povestirea ce urmează.

Mulțimea era adunată într'o grădină, unde aștepta venirea comitetului. Erau adunați zeci de mii de Români.

Când s'a văzut figura iubitului președinte — Ioan Rațiu — care era însoțit de toți membri comitetului, a răsunat un strigăt de „să trăiască“, cum n'a mai răsunat poate niciodată în Cluj. Strigătul acesta le-a adus aminte cetățenilor acestui oraș cât de puternic va răsună glasul poporului român întreg, când lipsa va cere.

La intrarea în grădină, membrii comitetului au fost întâmpinați cu o scurtă cuvântare și apoi au început calea lor triumfală prin mijlocul poporului înșirat de două părți. Nu se poate descrie calea aceasta. Să fi fost cineva din piatră și era cu neputință

să nu-l străbată un fior de emoțiune la vederea entuziasmului de care era însuflețit poporul adunat.

S'au rostit apoi cuvântări înflăcărâte, vorbind președintele mai întâi și apoi alții, printre cari un țăran din Dinerea, bătrânul moș Herlea.

Dar autoritățile ungurești au prins de veste și s'au grăbit să împrăștie această adunare prea frumoasă. Deodată au apărut vreo 14 polițiști, dintre cari 6 erau călări și s'au năpustit asupra mulțimii. Dacă n'ar fi fost vorba împăciuitoare a părintelui Lucaci, praf s'ar fi ales de bieții polițiști, atât a fost de înfuriată mulțimea văzând nesocotința oamenilor stăpânirii. Pe urmă mulțimea s'a împrăștiat de bună voie. Dar nu s'a împrăștiat, ci a plecat în altă parte.

Cu toții s'au dus la locuința președintelui, unde s'a organizat o recepție „cum numai unui domnitor i se face“, ne spune tot redactorul „Tribunet“. Rând pe rând s'au prezentat delegații din partea preoșimii, din partea comitetului central al partidului național, din partea advocaților, a ziariștilor, a meseriașilor, a femeilor, a studenților ro-

mâni din Ungaria și Transilvania, a studenților din Bucovina și din România și din partea țăranilor, cari toate exprimau stima și încrederea tagmei lor față de conducătorul politic al poporului român din Ardeal.

Tot în această zi au fost trimiși la Diena trei țărani: Moș Nicolae Herlea din Dinerea, Teodor Onișor din Blaj și Gavrilă Trifu din Chiuzbaia, ca să se ducă la împăratul în audiență și să se plângă pentru prigonirile Ungurilor și să ceară oprirea procesului, care-i nedrept.

Se poate închipui o zi mai înălțătoare decât aceasta pentru un popor care nu-i liber, nici stăpân pe soarta lui? Hotărît că nu!

*

Bucuria ca și necazurile au ținut și în zilele următoare. Românii erau oarecum stăpâni Clujului, atât prin numărul lor mare cât și prin simțământul puterii și al demnității lor. „Românii se poartă ca acasă, veseli, vâjnoși, hotărâți și fără vreo grijă“, scrie redactorul „Tribunei“.

Nici furia maghiară nu se lăsa însă mai prejos.

Dela o vreme ziaristii n'au mai fost lăsați să-și trimită veștile adunate gazetelor lor. Nu se făcea numai o cenzură a scrisorilor ei și percheziții la locuință și mai ales la biroul de presă. Pare'ar fi fost stare de asediu. Spionii mișunau cu duiumul și urmăreau pas de pas pe membrii comitetului național.

N'au lipsit nici brutalitățile. Un țăran din jurul Clujului, venind la târg cu desagii pe umeri, a fost tras într'o curie și bătut până la sânge. Într'o seară preoții George Urdea, Jovian Mureșan și Ioan Andrei, ieșind dela „Hotel central“, au fost bătuți de studenții unguri cu ouă elocite, încât au fost siliți să schimbe hainele preotești cu niște haine de rând. Pe stradă țăranii erau alungați de poliștii călări, loviți cu sabia în cap și ocărâți. Cu strigătele lor poliștii atrăgeau mulțimea și apoi tot ei se năpusteau asupra ei ca să o împrăștie.

Zilnic vin Românii la Cluj, ca la praznic. Pe cei nou veniți îi așteaptă aceleași neplăceri. Preotul Augustin Cosma din Săcelul de Câmpie a fost luat dela gară cu escortă și dus la poliție fără nici o vină. Două sute

de Moși din Albae au fost oprți într'un sat vecin și n'au putut intra în oraș.

Așa stând lucrurile, nu-i mirare că s'a vorbit de primejdia unei revoluții. Ungurii se temeau și gazetele lor, pline de ocări împotriva Românilor și scornind tot felul de minciuni, întărâtau lumea. Dar ai noștri n'au avut de gând să facă revoluție și și-au păstrat cumpătul până la sfârșit, cu toate că le venta greu de multe ori.

Cea dintâi perchiziție la biroul de presă a fost cu haz. Ca de obicei, Ungurii și-au închipuit lucrurile altfel decât erau în adevăr. S'a făcut spon că la „biroul de presă“ gazetarii noștri au o tipografie ascunsă și acolo ei tipăresc tot ce le trece prin cap și umplu lumea cu știri primejdioase pentru statul maghiar. Urmarea a fost că s'a ordonat o cercetare la hotelul „Blasni“, pentru descoperirea închipuitei tipografii. Mare le-a fost necazul însă când în loc de tipografie au găsit niște tineri cari copiau veștile și pe cari cineva l-a prezentat zicând: „Iată tipografia noastră!“

După ziua de 3/15 Mai, când s'a serbat la Blaj cu mare însuflețire amintirea revo-

șiei din 1848, a început din nou să se vorbească de revoluție. La Cluj se părea că primejdia vine dela biroul de presă dela hotelul „Blasini“. Deci altă perchezitie.

Intre timp Moșii se strâneau în număr tot mai mare la Cluj. Satele Gilău și Feneș erau pline de Moși pe cari jandarmii îi împiedecau să meargă mai departe. Ei însă nu voiau să se împrăștie și răspundeau că sunt hotărâți cu orice preț să intre în Cluj, fiindcă au „afaceri“ acolo.

Iar pe străzile Clujului aceeași privilegii ca în ziua dintâi. Iată cum descrie cineva, tot în ziarul „Tribuna“, înfățișarea orașului după zece zile de pertractare :

De zece zile ține pertractarea procesului și, precum la început, așa și acum, când comitetul trece din „Hungaria“ la „Reduta“, husari călări, cu săbilele scoase, în sunetul trâmbițelor străbat străzile, alungând lumea înlături din cale.

Astăzi, un fecior de țaran, înalt și frumos, venit anume la Cluj ca să vadă pe membrii Comitetului, a trecut drumul, pe dinaintea acuzaților, ca să-i privească. S'a oprit de-o

parte, ca și cei mulți, dar polițiștii l-au înhățat deodată și l-au dus la primărie.

Și-acum după zece zile ies jandarmii la marginea orașului, să împiedice lumea ce ar vrea să vină la Cluj pentru proces.

Un țăran a fost bătut greu mai alaltăieri de jandarmi și închis, pentrucă a cutezat să spună că vine pentru proces.

Sala de judecată e plină de lume și acum, după zece zile, după ce de nouă zile ține interogatoriul sec, în care tribunalul, procurorul și jurații, care de care mai sfătoși, încearcă a încrea pe ai noștri cu întrebări încrucișate.

Galeria e plină și acum de lume aleasă, doamne și domni, ce privesc cu răbdare, când la acuzații oboșiți când la jurații nesimțiți din cale afară, când la Maghiarii din public care nu rămân datori cu semnele patrioticeilor lor sentimente, revoltate sau mulțumite.

Și acum încă, printre pălăriile cu flori ale doamnelor se zăresc jobenele împănate cu pene de cocoș și baionetele jandarmilor...

Și așa a fost până la sfârșitul procesului.

Sfârșitul.

În cea din urmă zi de desbatere, la 25 Mai, iarăși a fost mișcare mare pe străzile Clujului. Încă pe la ora 7 de dimineață lumea mergea spre sala de pertractare. La intrarea Redutei paza era îndoită. Femeile, nici chiar sofiile acuzaților, n'au fost lăsate să pătrundă în sală. Nu li s'a dat intrare nici unora dintre aceia cari aveau bilete de intrare în toată regula. A fost oprit și un ziarist încât numai după o jumătate de ceas a putut intra.

La ușa saletului de pertractare stăteau 12 jandarmi cu baionetele trase, în ținută de războiu. În scurtă vreme s'a umplut sala de public român și maghiar, afară de galerie, unde era locul femeilor.

Acum le-a venit rândul juraților să-și spună părerea: sunt vinovați sau nu cei acuzați?

Apărare în toată forma acuzații n'au avut. Dăzând ei cum merg desbaterile și-au dat seama că ar fi zădărnice orice apărare. De aceea președintele partidului național și întâiul acuzat, Ioan Rațiu, a citit în numele

tuturor o declarație de toată frumusețea, în care se spunea că ei renunță la apărare. Dar se mai spunea ceva. După ce făcea în câteva cuvinte dovada nevinovăției lor, înforcea foaia și ridica acuză împotriva poporului maghiar și a autorităților de stat, pentru toate nedreptățile ce li se fac Românilor.

Pentru noi aceasta a fost clipa cea mai însemnată din tot decursul procesului. De aceea reproducem aici din cuvânt în cuvânt partea a doua a declarației lui Ion Rațiu :

„Onorată Curte, domnilor jurați! Memorandumul, pentru a cărui publicare și răspândire suntem trași ca niște făcători de rele înaintea acestei bare judecătorești, nu cuprinde, precum v'ați putut convinge, decât gravaminele (plângerile) poporului român, care ne-a trimis pe noi ca să cerem scutul tronului pentru drepturile lui nesocotite și călcate în picioare.

Ceeace ne-a silit pe noi și pe întregul popor român să facem acest demers este faptul că atât legislațiunea (Parlamentul) cât și guvernul ne-a dus la convingerea noastră-mutată, că în fața lor pentru noi vorbă de dreptate nu poate fi.

Înzadar au fost toate promisiunile ce s'au dat în repeșite rânduri pentru respectarea drepturilor noastre naționale.

Înzadar am încercat toate formele și mijloacele legale.

Înzadar ne-am plâns la toți factorii competenți ai statului.

Exclusivismul de rasă a declarat război de exterminare limbii și naționalității noastre.

Nu ne mai rămăsese dar decât această singură cale a apelului la factorul suprem al statului și la opiniunea publică a lumii civilizate.

Față cu acest act, care nu conține decât curatul adevăr și este icoana credincioasă a suferințelor și nedreptăților seculare ce le îndură poporul român din Transilvania și Ungaria, trebuia că regimul ori să se desvinovățească ori să-și răsbune.

Desvinovățirea nu era cu putință, — a ales calea răzbunării.

Ne-a împiedecat să ajungem la tron și acum ne supune judecății aceloră, contra cărora ne-am plâns.

Ceea ce se discută aici, domnilor, este însăși existența poporului român.

Existența unui popor însă *nu se discută*, — *se afirmă*.

De aceea nu ne e în gând să venim înaintea D-voastră să dovedim că *avem dreptul la existență*.

Într'o asemenea chestiune nu ne putem apăra în fața D voastră; nu putem decât să acuzăm în fața lumii civilizate sistemul asupritor, care tinde să ne răpească ceea ce un popor are mai scump: *legea și limba*.

De aceea nu mai suntem aici acuzați, — suntem acuzatori.

Ca persoane nu avem ce căuta înaintea acestei curți cu jurați, fiindcă noi am lucrat numai ca mandatarii ai poporului român, și un popor întreg nu se poate trage la bara judecătorească.

Plângerile poporului român nu pot fi judecate de un jurtu exclusiv maghiar, care este și judecător și parte.

De aceea nu este de demnitatea poporului român de a se apăra în fața jurtului din Cluj.

Într'adevăr aceasta e o chestiune politică și de stat, care rezultă dintr'un proces secular. De judecată dar nu poate fi vorba.

Ne puteți osândi ca indivizi, nu ne puteți judeca ca mandatarii ai poporului.

De altfel ați înțeles și D-voastră, că aici nu poate fi vorba de drept, ci numai de forță. Lucrul acesta nici nu ați mai încercat să-l ascundeți, căci ați nesocotit până și formele legale cele mai elementare, cari se observă chiar pentru criminali înaintea curților cu jurați. Lumea va auzi cu uimire, că s'au putut judeca niște oameni de către o instanță judecătorească, fără ca să poată avea măcar apărători. Ați proclamat sus și tare, că forța birue dreptul și nici că ați mai căutat să măscăți în fața lumii aceea ce nu mai e judecată, ci executare.

Să nu ne cereți dar nouă să ne facem complici în acest simulacru de apărare. Au fost siliiți prin violență și insulte apărătorii noștri să se îndepărteze. S'a agitat prin presă opinia publică maghiară, reprezentată prin juriul din Cluj, în contra noastră și a întregului popor român. Au fost violențați și aici și au fost terorizați totdeauna, cum suntem terorizați în toate de când am denunțat lumii civilizate asupririle ce le îndurăm, Mai poate fi dar vorba aici de judecată, de apărare

în înțelesul juridic? Nu! Faceți ce vă place. Nevinovați suntem, dar D-voastră sunteți stăpâni pe individualitatea noastră fizică, nu însă și pe conștiința noastră, care în această cauză este conștiința națională a poporului român. Nu sunteți D-voastră competenți să ne judecați, ei este un alt tribunal, mai mare, mai luminat și desigur mai nepărtinitor, care ne va judeca pe toți: e tribunalul lumii civilizate, care vă va osândi odată mai mult și mai aspru decât v'a osândit până acum.

Prin spiritul de intoleranță, printr'un fanatism de rasă fără seamăn în Europa, osândindu-ne, veți izbuti numai că să dovedeți lumii, că Maghiarii sunt o notă discordantă în concertul civilizației. Declar prin urmare, în numele meu și al colegilor mei acuzați, că pentru cuvintele arătate *nu ne putem apăra*“.

Jurații i-au găsit vinovați pe cei mai mulți dintre acuzați. După ascultarea părerii lor, președintele tribunalului a rostit în ședința de după masă sentința de condamnare. Aceasta s'a întâmplat pe la ora 5.

Pe fețele acuzaților, spune redactorul „Tribunei“, se reoglindea seninătatea sufle-

tului, conștiința perfectei nevinovății, bărbăția și liniștea inimei, singura călăuză în momentele mari și hotărâtoare ale vieții noastre.

După cetirea sentinței publicul a izbucnit în strigăte puternice de *să trăiască*, adresate condamnaților cari cu capul sus și cu zâmbetul învingerii morale au părăsit sala, străbătând în mijlocul mulțimii străzile bari-cadate de poliție. La hotel îi așteptau doamnele române în ferestrele dela etaj și i-au primit cu o ploaie de flori naturale.

Așa s'a sfârșit procesul Memorandului, — procesul din sala Redutei orașenești din Cluj. Pentru că procesul cel mare, dintre poporul român și cel maghiar, în care procesul dela Cluj a fost numai ca o verigă dintr'un lanț, nu s'a sfârșit decât în 1918 și pe acesta noi l-am câștigat, pe vecie, după dreptatea dreaptă.

Victoria aceasta au prestimțit-o cei dela 1894. Dovadă, printre altele, felul cum a anunțat ziarul „Tribuna“ sentința dela 25 Mai, cu litere mari, ocupând toată pagina întâi a folii (numărul din 27 Mai):

„După o desbatere de trei săptămâni, azi, în 13/25 Mai, la ora 5 Tribunalul din Cluj,

a pronunțat în numele M. S. Monarhului nostru următoarea sentință :

Ioan Rațiu osândit la 2 ani, *George Pop de Băsești* la 1 an, *Vasile Lucaci* la 5 ani, *Dimitrie Comșa* la 3 ani, *Daniil P. Barcianu* la 2 ani și 6 luni, *Nicolae Cristea* la 8 luni, *Iuliu Coroian* la 2 ani și 8 luni, *Teodor Mihali* la 2 ani și 6 luni, *Aurel Suciu* la 1 an și 6 luni, *Mihail Veliciu* la 2 ani, *Rubin Pațifia* la 2 ani și 6 luni, *Gherasim Domide* la 2 ani și 6 luni, *Dionisie Roman* la 8 luni, *Patriciu Barbu* la 2 luni, toți la închisoare de stat și solidar la purtarea cheltuelilor în sumă de 3238 florint și publicarea sentinței în 13 ziare.

Au fost achitați: *Nicolae Roman*, *Ioan Duma*, *Ioan Munteanu* și *Vasile Rațiu*.

Toți acuzații au primit cu bărbăție osânda.

Denind în fruntea convoiului, *Părintele Lucaci* făcea impresia unui erou din vremurile antice: venia zâmbind.

Doamna *Lucaci* i-a zis deasemeni senină, următoarele: „Te sărut, dragul meu și te salut că pe tine te-au încredințat mai mult!”

Domnul *Rațiu* venea cu fruntea ridicată.

Au intrat cu toți în hotel, presărându-li-se calea cu flori.

Singur Badea George (Pop de Băsești) a plâns: pentrucă — zicea — l-au bătjorit, dându-i pedeapsă mai puțină decât celorlalți tovarășți ai săi.

Am plâns și noi, tinerimea: de bucurie, că avem între noi bătrâni cu atâta inimă și curaj...

Procesul s'a sfârșit deci.

Urmează vremurile de jertfă mare, de muncă urlașă, de luptă cum n'a mai fost.

Ziua de azi, tărta cu care toți Românii ou primit verdictul, este cea mai mare chezășie că *avem să învingem!*"

Am și învins.

